

MAGNUS HENREKSON*
DOCENT

FÖRETAGAREN OCH DEN SVENSKA MODELLEN¹

Svenskt näringsliv har under efterkrigstiden i hög grad dominerats av ett begränsat antal mycket stora kapitalintensiva företag. Till stor del kan detta sannolikt förklaras av att den ekonomiska politiken skapat goda produktionsbetingelser för just dessa företag. Därtill kommer den incitamentspåverkan som det allmänna samhällsklimatet från mitten av 1950-talet och fram till början av 1980-talet kan tänkas ha haft på den potentielle företagaren eller på den (små)företagare som övervägt att expandera sin verksamhet. Utgångspunkten för diskussionen i denna uppsats är att det allmänna samhällsklimatet kan tänkas ge företagaren en fingervisning om det förväntade framtida företagsklimatet, vilket rimligen kan förväntas påverka beslut om nyetableringar, expansion osv. En bild förmedlas av det tänkande på företagandets område som låg bakom de politiska beslut från mitten av 1950-talet och fram till början av 1980-talet som ledde fram till de spelregler som gynnade etablerade, kapitalintensiva storföretag och missgynnade små, nya, arbets- och kunskapsintensiva företag. De aspekter som behandlas är synen på det stora företaget som förnyare och tillväxtmotor, möjligheterna att skapa goda produktionsbetingelser utan starka individuella incitament, betoningen av den fysiska kapitalbildningen som nyckeln till tillväxt, synen på den privata äganderätten och attityderna till entreprenörskap och företagande i valmanskåren.

Det finns betydande belägg för att den svenska företagssektorn och dess viktigaste institutioner har utmärkts av flera anmärkningsvärda särdrag. För det första har ett fåtal storföretag haft ett dominerande inflytande. För det andra har det under större delen av efterkrigstiden varit ett stort gap mellan den formella och den effektiva skattesatsen för stora, kapitalintensiva företag. För det tredje har det svenska skattesystemet varit utformat så att institutionellt ägande av aktier och skuldebrev varit extremt favoriserat i jämförelse med individuellt ägande. För det fjärde har sannolikt även flera andra delar i den ekonomiska politiken och systemets institutionella uppbyggnad – inte

minst kreditmarknadspolitiken, den arbetsrättsliga lagstiftningen, den solidariska lönepolitiken och den offentliga sektorns monopolisering av stora delar av tjänsteproduktionen – missgynnade mindre, nyare och mindre kapitalintensiva företag. Se Henrekson (1996) och Davis och Henrekson (1997) för en detaljerad beskrivning.

Dessa särdrag i det svenska samhället låter sig någorlunda väl beskrivas. Det går också att finna en hel del belägg för att dessa institutionella villkor påverkat den svenska närings- och företagsstrukturen, dvs. de ekonomiska aktörerna har anpassat sig till de rådande (objektiva) yttre omständigheterna (Henrekson och Johansson, 1999; Davis och

¹ Författaren tackar Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse för ekonomiskt stöd.

* Docent Magnus Henrekson är verksam vid Nationalekonomiska institutionen på Handelshögskolan i Stockholm och tillika knuten till IUI. Han forskar huvudsakligen kring företagandets villkor och förklaringar till ekonomisk tillväxt.

Henrekson, 1997, 2000). Till detta kommer den incitamentspåverkan som det allmänna samhällsklimatet kan tänkas ha haft på den potentielle företagaren eller på den företagare som övervägt att expandera sin verksamhet. Om inte annat kan det allmänna samhällsklimatet tänkas ge företagaren en fingervisning om det förväntade framtida företagsklimatet, vilket rimligen kan förväntas påverka beslut om nyetableringar, expansion osv.

Syftet med denna uppsats är att ge en bild av det tänkande på företagandets område som låg bakom de politiska beslut från mitten av 1950-talet och fram till början av 1980-talet som ledde fram till de spelregler som med stor sannolikhet gynnat etablerade, kapitalintensiva storföretag och missgynnat små, nya, arbets- och kunskapsintensiva företag.

Eftersom socialdemokraterna var i regeringsställning utan uppehåll från 1932 fram till 1976 råder knappast något tvivel om att det är tänkandet inom socialdemokratien som kommit att prägla de politiska besluten. Följaktligen koncentreras framställningen till att ge en bild av den socialdemokratiska idédebatten på för denna framställning relevanta områden. I de första tre avsnitten behandlas tre centrala element i tänkandet: (i) de små företagen behövde inte ägnas någon större uppmärksamhet, eftersom deras betydelse var minskande; (ii) den fysiska kapitalbildningen sågs som nyckeln till förnyelse och ökad produktion; och, i ett senare skede, (iii) den privata äganderätten till produktionsmedlen kunde beskäras utan större effekter på förnyelse och tillväxt. I det fjärde avsnittet redovisas vissa belägg för att attityderna i samhället till entreprenörskap, ägande och företagande i stort sett har varit i samklang med den förda politiken. Uppsatsen avslutas med en kort sammanfattning och några framåtblickande synpunkter.

FÖRKÄRLEK FÖR DET STORA FÖRETAGET

Det är uppenbart att de viktigaste socialdemokratiska tänkarna kom att se det stora industriföretaget som den viktigaste produktionsenheten. Ernst Wigforss, finansminister

1925–26 och 1932–49 och sannolikt den mest inflytelserike socialdemokratiska ideologen, har ofta tydligt givit uttryck för ett sådant synsätt. Ett intressant exempel är hans recension av Joseph Schumpeters bok *Capitalism, Socialism and Democracy*, som utkom 1942 (Wigforss, 1956). Han förefaller där vara överens med Schumpeter om att kapitalismens egen dynamik oundvikligen driver fram en utveckling mot allt större företag och produktionsenheter.

Särskilt intressant i detta sammanhang är att Schumpeter menade att den enskilde företagaren/entreprenören i framtiden inte skulle komma att ha samma betydelse för den ekonomiska utvecklingen. I industrialismens barndom hade det i hög grad varit den enskilde entreprenören som gjort nya uppfinningar och infört nya produktionsmetoder. Framdeles skulle de tekniska framstegen mer och mer bli ett resultat av grupparbete och de ekonomiska funktionerna skulle i ökande grad byråkratiseras och automatiseras. Konsekvenserna av detta för kapitalismen skulle enligt Schumpeter komma att bli mycket långtgående:

This social function [entrepreneurship] is already losing in importance and is bound to lose it at an accelerating rate in the future even if the economic process itself of which entrepreneurship was the prime mover went on unabated. For, on the one hand, it is much easier now than it has been in the past to do things which lie outside familiar routine – innovation itself is being reduced to routine. Technological progress is increasingly becoming the business of teams of trained specialists who turn out what is required and make it work in predictable ways (Schumpeter, 1942, s. 142).

Schumpeter menade att de talrika egenföretagarna och entreprenörerna utgjorde en viktig politisk bas för det kapitalistiska samhället. Med den ökade koncentrationen av produktionen till ett fåtal storföretag, vilken Schumpeter betraktade som oundviklig, skulle kapitalismens popularitet hos gemene man gradvis avklinga. I sista ändan skulle motståndet mot en socialisering av produktionsmedlen försvinna, eftersom den breda allmänheten skulle anse att skillnaden mellan staten och de få återstående jättestaten var försumbar.²

² Det kan också vara intressant att notera att Schumpeter (1942, s. 167) inte saknade tilltro till socialismens effektivitet: "Can socialism work? Of course it can."

Den norske sociologen Gudmund Hernes (1991) har betonat sambandet mellan Marx teori för ekonomisk utveckling i utvecklade industrisamhällen och den skandinaviska socialdemokratiska modellen. En nyckelkomponent i Marx teori var skalaekonomiernas ökade betydelse, vilket successivt skulle komma att leda till en gradvis utgallring av de små, och även huvuddelen av de stora, företagen.

I de visioner som Marx och Schumpeter målar upp är små företag och nyetableringar av företag av marginell betydelse. Wigforss finner knappast detta oroande utan ser det snarare som något som underlättar en önskvärd kollektivisering och socialisering av produktionskapitalet, vilket enligt honom är arbetarrörelsens slutliga mål. Wigforss (1952, s. 125–126) anser också att det är viktigt att koncentrera uppmärksamheten på de stora industriföretagen av andra, icke-ekonomiska, orsaker:

Den socialistiska politikens intresse just för storföretagen behöver inte ytterligare förklaras. Det är i dem som motsättningarna mellan ägare och anställda blir mest påtaglig, och där den kollektiva formen för äganderätt och förvaltning lättast inställer sig som vägen till både mer jämlikhet, frihet och gemenskap. Deras avgörande betydelse för hela landets ekonomi och folkets levnadsstandard är självklar.

I Wigforss anda skisserar Villy Bergström (1973) en strategi för en stegvis övergång från privat till kollektivt ägande av produktionsmedlen. Bergström är också övertygad om att det är relevant att fokusera analysen på de stora industriföretagen: "Jag har hela tiden de stora industriföretagen framför mig som sinnebild av 'företaget'" (s. 8).

Kort sagt, föreställningen att en storskalig produktion och en social ordning med starka kollektivistiska inslag befrämjade den ekonomiska utvecklingen hade en fast förankring vid denna tid. Det var heller inte svårt att finna inspiration från framstående samhällsvetare i andra länder. Den kanske allra mest inflytelserike tänkaren på detta område under 1950- och 60-talen var Harvardprofessorn John Kenneth Galbraith och

särskilt då hans två böcker *The Affluent Society* (1958) och *The New Industrial State* (1967). I synnerhet den senare boken gav kraftfulla argument för en politik som gynnade de etablerade storföretagen. Galbraith hävdar med stor emfas att såväl innovationer som förbättringar i existerande produkter och produktionsprocesser numera mest effektivt åstadkoms inom ramen för det stora industriföretaget. Individuella ansträngningar och därmed individuella incitament håller på att få allt mindre betydelse.³ Nyckelbesluten sägs fattas i grupp eller av organisationen, vilket Galbraith benämner teknostrukturen. Galbraiths (1967) vision innebär en betydligt viktigare roll för den offentliga sektorn i den ekonomiska utvecklingen:

The industrial system has brought its supply of capital, and in substantial measure also its labor supply, within its control, and thus within the ambit of planning. And it has extended its influence deeply into the state. Those policies of the state that are vital for the industrial system – regulation of aggregate demand, maintenance of the large public (if preferably technical) sector on which this regulation depends, underwriting of advanced technology and provision of an increasing volume of trained and educated manpower – are believed to be of the highest social urgency. This belief accords with the needs of the system.

Detta citat sammanfattar Galbraiths huvudbudskap, vilket innehöll så många komponenter som var centrala i den svenska modellen: storföretagen och den offentliga sektorn som tillväxtens generatorer, svaga individuella incitament till entreprenörskap, företagande, ansträngning och humankapitalinvesteringar, och anspråk på att inte bara den storskaliga produktionen utan också förnyelsen skulle kunna klaras inom ramen för fordristiska organisationer. En indikator på Galbraiths stora inflytande på svenska politiker är att han kort efter att *The New Industrial State* publicerats inbjöds av dåvarande statsministern Tage Erlander till *Harpsund* för att ge ett tvådagarsseminarium för den dåvarande ministären.

Det råder ingen tvekan om att Galbraith

³ Ett berömt Galbraithcitrat som illustrerar just detta är följande: "Det finns ingen populärare illusion än att den teknologiska utvecklingen är ett resultat av den lille mannens sinnrika ansträngningar att göra ett bättre jobb än sin granne, därtill tvingad av marknadens konkurrens. Tyvärr är detta en ren fiktion" (citerat från Loveman och Sengenberger, 1991; förf:s övers.).

nästan uteslutande behandlade den industriella, huvudsakligen varuproducerande, sektorn i ekonomin. Men som hävdas av Rojas (1996) kom den storskaliga produktionsmodell som tillämpades i tillverkningsindustrin att fungera som förebild för viktiga delar av tjänsteproduktionen inom vård, barnomsorg, utbildning och äldreomsorg. I dessa fall sågs det som naturligt att den offentliga sektorn ersatte storföretaget och resultatet blev att fordistiska principer som planering, standardisering och storskalighet även kom att prägla andra delar av samhället – Rojas talar här om social fordism. Se även Billing och Stigendal (1994).

Således stod det mot slutet av 1960-talet klart att socialdemokraterna betraktade småföretag och entreprenörer som marginella inslag i utvecklingsprocessen och i sinom tid skulle de antagligen inte vara stort mer än anakronismer. I Hedborg och Meidner (1984) spelar de små företagen också en undanskymd roll. I själva verket ser de dem snarare som ett hinder för att kunna höja skatterna ytterligare, vilket var ett annat viktigt element i modellen:

Den privata vinsten av att undvika att betala skatt växer samtidigt med behovet av allt högre skatter. Det leder till åtminstone två ting: skattefusk och egenproduktion. Många små- och egenföretagare i det avancerade industrisamhället sysslar med tjänsteproduktion och hantverk. ... Det är där möjligt, och rent av ofta effektivast, att arbeta ensam eller nästan ensam och i direkt kontakt med kunden. Men det gör också att det finns två parter som lätt kan dela på vinsten av att skattefuska, utan risk för upptäckt och kontroll. Och ju högre skattekvot, desto större skattevinster att dela på (s. 218–219).

FOKUS PÅ DEN FYSISKA KAPITALBILDNINGEN

Ett annat utmärkande drag hos socialdemokratiska debattörer på detta område är den starka betoningen av just den fysiska kapitalbildningens betydelse för den ekonomiska tillväxten. Dagens forskare är visserligen överens om att ekonomisk tillväxt inte kan ske utan stora kapitalinvesteringar, men att snabbt växande länder investerar mycket behöver inte betyda att investeringar resulterar

i tillväxt. Orsakssambandet kan lika väl vara det omvända, dvs. att investeringsmöjligheterna är goda i länder som växer snabbt (Blomström, Lipsey och Zejan, 1996). Den starka betoningen av just den fysiska kapitalbildningens betydelse för den ekonomiska tillväxten hos socialdemokratiska debattörer är kanske allra tydligast hos Bergström (1973, 1982), men samma tendens framkommer också tydligt hos Wigforss (t.ex. Wigforss, 1959). När man idag läser Wigforss är det lätt att få intrycket att den fysiska kapitalbildningens avgörande betydelse som tillväxtfaktor var så självklar att den knappast ens behövde påpekas. Den inflytelserike LO-ekonomen Rudolf Meidner (1978, s. 17) betonar också den fysiska kapitalbildningen som "ett avgörande villkor för en hög och ökande sysselsättning. Den svenska ekonomin är i hög grad utsatt för internationell konkurrens och en hög investeringskvot måste följaktligen uppehållas för att försvara de positioner som uppnåtts på de utländska marknaderna" (*förf:s övers.*). Emellertid betraktade han knappast en hög investeringskvot som ett mål utan snarare som en restriktion för den ekonomiska politiken, vars primära mål var solidaritet i lönepolitiken och en fortsatt utjämning av inkomster och förmögenheter mellan individer.

Mot denna bakgrund är det fullt logiskt att en allt mer gynnsam skattebehandling av investeringar i fysiskt kapital drevs fram. Vid några tillfällen påskyndades en sådan utveckling i samband med att det uppkom underskott i bytesbalansen. Dessa underskott tolkades som att det förelåg ett behov av ökade investeringar i den konkurrensutsatta sektorn, och således såg man då ett behov av att ge ytterligare skattestimulanser till investeringar i fysiskt kapital. Bergström (1982, kap. 1) visar att bytesbalansunderskotten i mitten av 1960-talet, vilka med dagens mått mätt var mycket blygsamma, möttes med att gapet mellan den formella och den effektiva skattesatsen för företagen vidgades ytterligare.

De socialdemokratiska debattörerna på 1950- och 60-talen var mycket väl medvetna om att de massiva stimulanserna av industriinvesteringarna skulle komma att leda till en snabb förmögenhetsuppbyggnad. Redan från början föreslogs ett antal åtgärder för att motverka en sådan utveckling, vilken skulle

ha gått rakt emot ett av arbetarrörelsens absolut viktigaste mål, nämligen jämlikhet.⁴

En första strategi, tydligt utstakad av Wigforss (1956, 1959), är att socialisera sparandet och som en logisk följd av detta ge förmånligare skattevillkor för skuldfinansiering jämfört med finansiering med eget kapital. Instiftandet av AP-fonden 1960, den i regel överbalanserade statsbudgeten från slutet av 1950-talet fram till mitten av 1970-talet och den stora skillnad mellan avkastningskraven före skatt mellan lånat och eget kapital som successivt växte fram, ger belägg för att denna strategi faktiskt följdes. En annan del av samma strategi var att skattemässigt kraftigt gynna stiftelser, privata försäkringsbolag och investmentbolag avseende avkastningen på finansiella instrument (både aktier och skuldebrev) i jämförelse med individuella innehav.⁵ Se t.ex. Henrekson (1996) för en detaljerad beskrivning av dessa förhållanden.

Fysisk kapitalbildning är också den viktigaste byggstenen i Marx utvecklingsteori. Konkurrensen tvingar ägarna till produktionsmedlen att kostnadsminimera, och eftersom utbildad arbetskraft är både billigare och enklare att kontrollera, blir kapitalinvesteringar ett medel för att minska behovet av utbildad arbetskraft. En modernare variant på detta tema är Braverman (1974), som menar att den ökade kapitalintensiteten i produktionen och införandet av modern informationsteknologi minskar behovet av utbildning för att klara ett jobb och därmed ökar arbetarnas utbytbarhet. Investeringar i humankapital blir under sådana omständigheter allt mindre viktiga. Generellt sett hade de socialdemokratiska tänkarna vid denna tid mycket lite att säga om behovet av incitament till humankapitalinvesteringar. Å andra sidan kan man heller inte hävda att de trodde på den marxistiska tesen om minskade utbildningsbehov i arbetslivet. Istället menade de att behovet av humankapitalinvesteringar kunde fyllas genom en offentligt beslutad expansion av utbildningssystemet och subventioner till företagen för att uppmuntra till vidareutbildning i jobbet för de redan sysselsatta.

Det är uppenbart att valet att ignorera de individuella incitamenten till humankapitalinvesteringar går på tvärs med den neoklassiska humankapitalteorin (Becker, 1964; Schultz, 1960), där beslutet att förvärva humankapital analyseras som ett individuellt investeringsbeslut. Med andra ord, det individuella beslutet att förvärva humankapital bestäms av dess avkastning. Som rapporteras av bl.a. Edin och Topel (1997) och Henrekson, Jonung och Stymne (1996) sjönk avkastningen på att utbilda sig till mycket låga nivåer i Sverige under 1970- och 80-talen. Vidare indikerar modern tillväxtteori (t.ex. Romer, 1990; Lucas, 1988) att humankapital är en avgörande tillväxtfaktor, och det finns starka skäl att tro att den tekniska utvecklingen har blivit alltmer *skill-biased*, dvs. att det tvärtemot den marxistiska tesen råder komplementaritet mellan utbildning och införandet av alltmer avancerad kapitalutrustning (Berman, Bound och Griliches, 1994; Berman, Machin och Bound, 1998; Hansson, 1999).

En stark betoning av just den fysiska kapitalbildningens betydelse medan incitamenten till humankapitalbildning försumrades blev därför sannolikt allt mindre ändamålsenligt ur tillväxtpunkt. Det finns en hel del belägg för att de nya teknologibaserade företagens bidrag till sysselsättning och tillväxt varit blygsam under de senaste decennierna. Enligt Rickne och Jacobsson (1999) utgjorde den sammanlagda sysselsättningen i alla nya teknologibaserade företag startade mellan 1975 och 1993 endast 0,5 procent av den totala sysselsättningen i ekonomin. Detta kan antyda att en politik som ger svaga incitament både till att mobilisera entreprenörstalang och till humankapitalinvesteringar är särskilt besvärlig för etableringar och expansion av högteknologiska företag. I Rickne och Jacobssons studie fanns inte ett enda företag etablerat sedan 1975 som år 1993 vuxit till 300 anställda. Detta står i skarp kontrast till framförallt USA där ett stort antal nya teknologibaserade företag vuxit till världsomspännande koncerner med tiotusentals anställda på ett decennium eller mindre.

⁴ Enligt Anna Hedborg och Rudolf Meidner (1984), vars bok *Folkhemsmodellen är den mest omfattande och explicita formuleringen av den svenska modellen hittills, är socialdemokratiens två viktigaste mål full sysselsättning och jämlikhet.*

⁵ Apropå detta lär Bertil Ohlin i en politisk debatt redan på 1950-talet ha sagt att "socialdemokraterna är miljonärens värste fiende men mångmiljonärens bästa vän".

SYNEN PÅ ÄGANDET

I LO:s omfattande policydokument *Fackför-
eningsrörelsen och den fulla sysselsätt-
ningen* från 1951 går det knappast att finna
någon plädering vare sig för fördelen med
stora företag eller institutionaliserat privat
ägande. Däremot framförs vid upprepade till-
fällen synpunkten att kollektivt och statligt
ägande bör öka i framtiden.

Denna benägenhet stämmer väl med Wig-
forss ståndpunkt i frågan om vem som skul-
le äga företagen. På lång sikt menade han att
de stora industrikoncernerna måste konver-
teras till "sambälföretag utan ägare". I des-
sa företag skulle individuellt aktieägande
fortfarande vara tillåtet, men aktieägarna
skulle inte längre ha oinskränkt rätt till det
ekonomiska överskottet (vinsten). Lönerna
skulle liksom tidigare bestämmas i löneför-
handlingar, utdelningarna skulle relateras till
den allmänna räntenivån och all "övervinst"
skulle sedan stanna kvar i företaget.

I den praktiska politiken under 1950- och
60-talen fanns knappast några större ansat-
ser från vare sig den socialdemokratiska re-
geringen eller LO att inskränka den privata
äganderätten i industrin. Fackföreningarna
månade om sin autonomi vis-à-vis företags-
ledning och ägare genom att undvika att ta
ansvar i företagsledningsfrågor. Även om det
stod klart att nyckelelement som den solida-
riska lönepolitiken, socialiseringen av spa-
randet via uppbyggnaden av AP-fonden och
starka offentliga finanser och en generell po-
litik för låga vinster (Rehn, 1980, s. 46) var
avsedda att påverka de privata ägarnas bete-
ende, så var inte politikens syfte att ändra
riktningen i den omstruktureringsprocess
som marknaden dikterade. Istället var syftet
att skynda på processen genom att förstärka
vinstskillnaderna tack vare att det enskilda
företagets lönsamhet inte fick påverka lö-
nerna på företagsnivån (Pontusson, 1992, s.
60–62). Martin (1979) menar att denna poli-
tik kan karaktäriseras som uppochnedvänd
Keynesianism där allokeringen av resurserna
trots allt lämnades till marknaden.

Denna politik har kallats "den historiska
kompromissen" (Korpi, 1982). Den industri-
ella eliten erkände och accepterade att soci-
aldemokraterna i kraft av sitt starka politis-
ka stöd genomförde omfattande välfärdsre-
former, medan arbetarrörelsen å sin sida

avstod från att socialisera industrin. Å andra
sidan inleddes tidigt en politik för att be-
främja en institutionalisering av det privata
ägandet. I kraft av skatteregler som gynnade
lånefinansiering och finansiering via kvar-
hållna vinstmedel och obeskattade reserver,
blev staten också indirekt en stor ägare av fö-
retagen (Meyerson, 1985).

Arbetarrörelsen genomgick en kraftfull
radikalisering under slutet av 1960-talet och
LO presenterade långtgående förslag till en
ökad demokratisering av arbetslivet under
1970-talet. Denna strävan mot ekonomisk de-
mokrati har kommit att kallas "det tredje ste-
get", där politisk demokrati och sociala re-
former utgjorde de två första stegen. Under
1970-talet hade LO stora framgångar med att
förmå regeringen att genomföra lagstiftning
som gav löntagarna och deras organisationer
direkt inflytande i företagsledningsfrågor. De
tydligaste exemplen är lagar om fackföre-
ningsrepresentation i bolagens styrelser och
utvidgningen av den kollektiva förhandlings-
processen genom införande av Medbestäm-
mandelagen (MBL) 1976. Ledande socialde-
mokratiska politiker vid denna tid förvänta-
de sig att dessa reformer skulle få stor
betydelse. Exempelvis menade Olof Palme
att MBL var "den största reformen sen den
allmänna rösträttens genomförande" (Pon-
tusson, 1992, s. 162). MBL utmanade inte
företagsledningens slutgiltiga rätt att ensidigt
fatta beslut i företagsledningsfrågor, men la-
gen innebar ett krav på att förhandla med ar-
betstagarnas representanter enligt en fast-
lagd procedur.

Den bakomliggande ideologin inspirera-
des åtminstone i viss mån av den marxistis-
ka arbetsvärdeläran, enligt vilken allt mer-
värde härrör från arbetskraften. Därför är
också arbetskraften den produktionsfaktor
som bör ha mest makt över företagsled-
ningsbesluten. Naturligtvis ligger sådana
tankegångar mycket långt från föreställning-
en att entreprenören spelar en nyckelroll ef-
tersom hon eller han "specialiserar sig på att
ta ansvar för och ta övervägda beslut om lo-
kalisering av, form för och användning av va-
ror, resurser och institutioner" (Hébert och
Link, 1989, s. 47).^{6>}

Det tog inte lång tid förrän radikalise-
ringen av arbetarrörelsen ledde fram till ut-
tryckliga krav på kollektivt ägande. Sådana

krav hade då och då kommit upp till ytan även tidigare. Redan 1961 års LO-kongress hade att ta ställning till ett förslag att införa s.k. branschutjämningsfonder, där vinstrika företag skulle tvingas att avstå en del av de pengar de tjänade på att den solidariska lönepolitiken gav dem lägre löner än annars. Sådana fonder sågs som ett medel att neutralisera icke önskvärda konsekvenser på förmögenhetsfördelningen av den solidariska lönepolitiken (LO, 1961). Ett första viktigt steg mot ökat kollektivt ägande togs 1974 genom att Fjärde AP-fonden bildades. Denna hade som syfte att investera i aktier. Tidigare hade AP-fonderna endast investerat i skuldebrev.

Explicita krav på kollektivt ägande i mycket större skala framfördes vid 1976 års LO-kongress, där Rudolf Meidner och hans medarbetare presenterade en plan för en ovevklig långsiktig överföring av ägandet av företagen från privata händer till kollektiva löntagarfonder – se LO (1976) och Meidner (1978). Detta kan ses som en konkret plan för att förverkliga Wigforss ursprungliga vision om att konvertera de stora företagen till "sambhällsföretag utan ägare".

Löntagarfondsförslaget innebar en gradvis överföring av ägandet av alla företag med mer än 50 (möjligen 100) anställda till löntagarna som kollektiv. Företagen skulle åläggas att emittera nya aktier till löntagarfonderna motsvarande 20 procent av vinsten. Överföringen av ägandet skulle således gå snabbare, ju vinstrikare företaget var. Exempelvis skulle det ta 35 år för löntagarfonderna att erhålla aktiemajoriteten i ett företag med en avkastning på eget kapital på 10 procent per år. Det kapital som tillfördes löntagarfonderna skulle förbli i det ursprungliga företaget som arbetande kapital. Den makt som aktieinnehavet innebar skulle utövas av den lokala fackklubben till dess att löntagarfonden uppnått en 20-procentig ägarandel. Vid den tidpunkt då ägarandelen översteg 20 procent skulle makten överföras till mer centraliserade enheter som styrdes från den nationella nivån och inkluderade representanter även för andra intressen i samhället.

Eftersom aktierna aldrig skulle säljas var det inte tänkt att fackföreningarnas makt

över investeringarnas fördelning mellan olika företag skulle öka. Men det är helt klart att författarna till rapporten såg löntagarfonderna som ett medel att demokratisera företagens investeringsbeslut, särskilt då de beslut som var av strategisk betydelse för samhället som helhet. Inte minst betonades att löntagarfonderna kunde förhindra att de svenska multinationella företagen flyttade jobb och forsknings- och utvecklingsverksamhet till andra länder (LO, 1976, s. 68–76 och 87–88).

Dessa förslag att inskränka den privata äganderätten till produktionsmedlen innebar att arbetarrörelsen avvek från den historiska kompromiss som slöts under 1930-talet. Så småningom mötte löntagarfondsförslaget starkt motstånd i ägarkretsar. Klimax i detta motstånd nåddes den 4 oktober 1983 då kapitalägare demonstrerade mot förslaget över hela landet. Meidners ursprungliga förslag röntes också motstånd inom stora delar av socialdemokratin. Senare utarbetades ett gemensamt förslag av LO och SAP som var mindre långtgående än Meidners ursprungliga förslag. När socialdemokraterna återkom till makten hösten 1982 infördes ett avsevärt urvattnat system. De fem löntagarfonder som infördes 1984 finansierades genom en arbetsgivaravgift på 0,2 procent av lönesumman och en 20-procentig skatt på den reala vinsten överstigande en miljon kronor. I praktiken kom detta att höja den formella skattebelastningen med fem procentenheter (Agell, Englund och Södersten, 1995). Än viktigare var att uppbyggnaden avslutades efter sju år. Fonderna avvecklades av den dåvarande borgerliga regeringen 1992.

ATTITYDerna I SAMHÄLLET TILL ENTREPRENÖRSKAP, ÄGANDE OCH FÖRETAGANDE

Så här långt har jag i denna essä fokuserat på synen på entreprenörskap och företagande hos ledande socialdemokrater inom både den politiska och fackliga grenen. Naturligtvis var synen på entreprenörskapet bara en mindre del av den övergripande ideologi som förespråkade en stor välfärdsstat och en sam-

6 Se även Wennekers, Thurik och Buis (1997) som definierar entreprenörskap som: "förmågan och villigheten hos individer, både på egen hand och inom organisationer, att: (i) varsebli och skapa nya ekonomisk möjligheter; (ii) introducera sina idéer på marknaden under osäkerhet genom att ta beslut om lokalisering, produktutformning, resursanvändning, institutioner och belöningssystem; och (iii) konkurrera med andra för att öka sin marknadsandel" (för:s övers.)

manpressad inkomst- och förmögenhetsfördelning. Esping-Andersen (1988) och Rojas (1996) menar att socialdemokraterna inte behövde strida särskilt hårt för att få genomslag för dessa idéer. Den sociala strukturen vid sekelskiftet präglades av en extrem koncentration av ägandet av produktionsmedlen, en osedvanligt liten medelklass och en stor klass av utbildade arbetare och fattiga bönder. Ovanför allt detta fanns en mycket stark centralmakt. I ett sådant segregerat och ojämnt samhälle var det enkelt att få gehör för de socialdemokratiska idéerna.

I vårt sammanhang är det mer relevant att undersöka om politiken vis-à-vis entreprenörskap och småföretagande låg i linje med majoritetens attityder. Som redan betonats blev företagsklimatet efter hand alltmer oförmånligt, särskilt under 1970-talet, och relativt sett kom de stora, gamla och kapitalintensiva företagen att gynnas allt mer. Det finns åtminstone en del spridda belägg för att denna politik inte genomfördes i strid med folkmajoritetens attityder i frågan. I *Tabell 1* rapporteras resultat från två enkäter där ett representativt urval av individer har tillfrågats om sina attityder till entreprenörskap och företagandets villkor. År 1978 var det endast 30 procent av de tillfrågade som ansåg det viktigt att uppmuntra företag. Under 1980-talet förändrades människors attityder i denna fråga dramatiskt och i mitten av 1980-talet ansåg ungefär tre fjärdedelar av de tillfrågade att detta var viktigt. Än mer slående är kanske att år 1978 så ansåg endast 37 procent att direktörer var bäst på att leda ett företag. Under 1990-talet förändrades detta i grunden och 1997 var andelen som ansåg detta så hög att frågan i praktiken inte längre förefaller relevant.

Tabell 1. Resultat från två upprepade tvärsnittsstudier avseende attityder till entreprenörskap och företagande.

I. Fråga: Är det viktigt att uppmuntra företag?
Andel av de svarande som ansåg att detta var viktigt:

År	1963	1967	1978	1981	1985	1997
Andel (%)	50	41	30	72	74	88

II. Fråga: Vem tror du är bäst på att sköta företagen? Välj mellan (1) direktörer, (2) ombudsmän och (3) lika bra/vet ej. Andel av de svarande som ansåg att direktörer var bäst skickade att sköta företagen:

År	1978	1982	1995	1997
Andel (%)	37	55	80	90

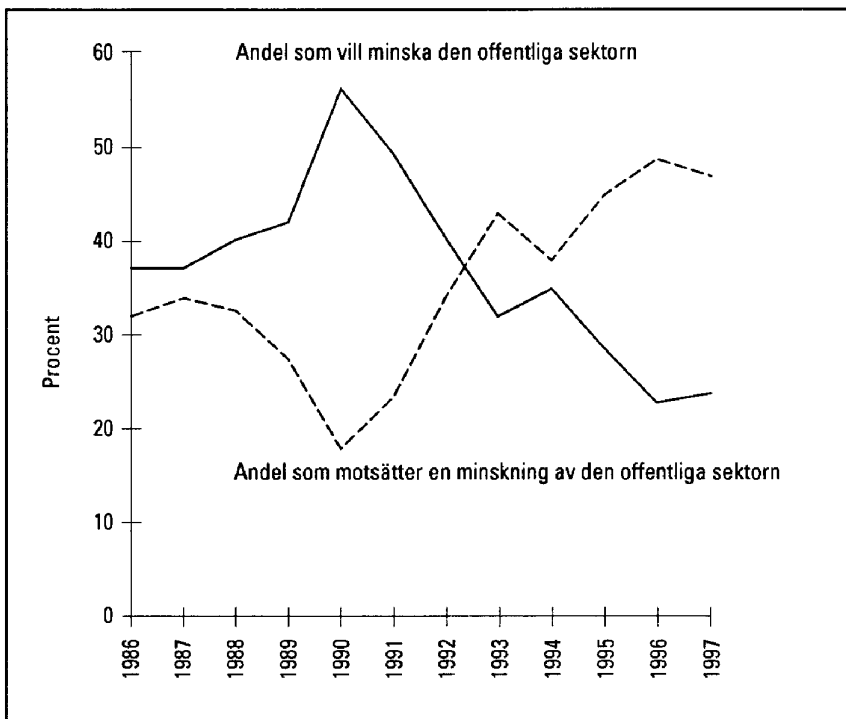
Källa: SIF0, Demoskop och SAF.

Omsvängningen i attityderna till egenföretagande, entreprenörskap och det privata näringslivet i allmänhet på senare tid bekräftas i ett antal studier. Puranen (1998) rapporterar att yngre människor har utomordentligt positiva attityder till det privata näringslivet. I en opinionsundersökning under 1998 fann TEMO att 78 procent av männen och 67 procent av kvinnorna i åldern 20–24 kunde tänka sig att starta ett eget företag.⁷ Däremot finner Delmar och Davidsson (2000) att antalet entreprenörer i vardande i förhållande till befolkningens storlek fortfarande är lågt i Sverige vid en internationell jämförelse.

Det finns således mycket som tyder på att attityderna till entreprenörskap och privat företagande har blivit mycket positiva i Sverige under 1990-talet. Men har detta också inneburit en omsvängning i riktning mot mer negativa attityder till den offentliga sektorn i allmänhet, till höga skatter och till offentlig produktion av privata tjänster? Vad gäller dessa aspekter finns mer av systematiska studier att tillgå. Den bild som framkommer får sägas vara ganska entydig. Under andra halvan av 1980-talet steg den andel av valmanskåren snabbt som ville se en minskning av den offentliga sektorns andel av BNP och 1990 var det en klar majoritet (56 procent) för en minskad offentlig sektor – se *Figur 1*. Emellertid bröts detta mönster i samband med den djupa ekonomiska krisen åren 1991–93 och år 1997 var ungefär halva valmanskåren emot en minskning av den offentliga sektorn och den andel som faktiskt förespråkade en minskning hade sjunkit till mindre än en fjärdedel av valmanskåren (Nilsson, 1998).

⁷ Rapporterat i *Dagens Nyheter* den 30 maj 1998.

Figur 1. Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn i SOM-undersökningarna 1986-97 (%).

Anm: Dessa frågor har ställts inom ramen för det s.k. SOM-projektet (valforskning) vid Statsvetenskapliga institutet, Göteborgs universitet.

Källa: Nilsson (1996, 1998).

Attityderna vad gäller en ökad privat produktion av välfärdstjänster som traditionellt producerats inom den offentliga sektorn följer ett liknande mönster. Som framgår av *Figur 2* var en mycket stor andel av valmanskåren för en ökning av den privata andelen av produktionen av sjukvård, äldreomsorg och utbildning. Särskilt kan nämnas att det fanns en stabil majoritet för en ökning av den privata sjukvården.⁸ Detta förändrades på ett genomgripande sätt efter 1990, och år 1997 var den grupp som motsatte sig privatiseringar 30 procentenheter större än gruppen som var för.

AVSLUTANDE DISKUSSION

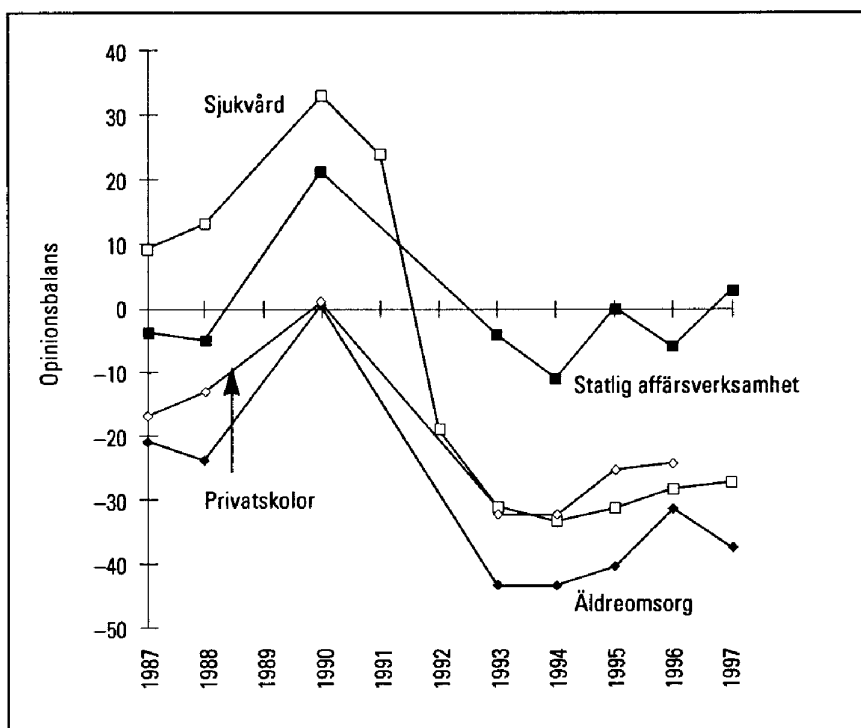
När man idag går tillbaka till de politisk-ideologiska skrifterna från 1950- fram till 1980-

talet i Sverige, så slås man av en nästan total avsaknad av diskussion av flera av de faktorer som idag anses som viktiga för att få en god ekonomisk utveckling:

- man bortser i hög grad från den ekonomiska betydelsen av den icke-industriella ekonomiska aktiviteten;
- betydelsen av investeringar i humankapital och behovet av goda incitament till humankapitalinvesteringar diskuteras normalt inte;
- de risker som finns för att företaget inte leds effektivt när ägaren och företagsledningen skiljs åt (det s.k. principal-agent problemet⁹), vilket idag ofta betonas, nämns inte, eller så hävdas det att den typen av incitamentsproblem är mindre i kollektivt ägda företag (Bergström, 1973; Södersten, 1976);

⁸ Fölster (1990) fann i en undersökning genomförd 1988 att 63 procent av de tillfrågade ansåg att privata företag inom sjukvård och barnomsorg var en god idé.

⁹ I de fall det finns vinster att hämta ur specialisering är det sannolikt att det uppstår ett förhållande där agenter handlar på uppdrag av en principal. Exempelen kan mångfaldigas: en advokat som ger råd till sin klient, en läkare som undersöker en patient eller en företagsledare som agerar på uppdrag av företagets ägare. Här är vi särskilt intresserade av fallet där företagsledningen agerar på uppdrag av företagets ägare. Principal-agentproblemet handlar om hur man skall få överensstämmelse mellan principalens (ägarens) och agentens (företagsledningens) intressen. Det viktigaste skälet till att principalen har svårt att förhindra agenten från att agera i enlighet med sina egna intressen är asymmetrisk information. Ägaren har svårt att exakt observera vad företagsledningen gör, hur mycket de anstränger sig osv. Dessutom kan ledningens informationsövertag leda till att de eftersträvar egna mål såsom ökad status och förbättrade karriärmöjligheter för egen del istället för att maximera företagets värde, vilket i regel är ägarnas mål. Se Hart och Holmström (1987) för en introduktion till principal-agentproblemet.

Figur 2. Svenska folkets inställning till förslag om privatisering av offentlig verksamhet 1987-97 (%).

Anm: Se Figur 1. Det rapporterade måttet är lika med andelen av de svarande som anser att en ökning av den privata produktionsandelen av tjänsten i fråga är ett bra förslag minus den andel som anser att det är ett dåligt förslag. Frågan avser endast privatisering av produktionen inte av finansieringen.

Källa: Nilsson (1996, 1998).

- diskussioner om lönesystemets och andra incitaments betydelse för den individuella produktiviteten förekommer knappast alls;
- investeringars effektivitet diskuteras inte, särskilt anmärkningsvärt är här att man inte uppmärksammar risken att en förmånlig beskattning som ger konstlat låga avkastningskrav samtidigt riskerar att leda till samhällsekonomiskt olönsamma investeringar;
- ökad produktivitet ses nästan uteslutande som ett resultat av en ökad kapitalintensitet (mer kapital per sysselsatt) och inte som ett resultat av ökad total faktorproduktivitet;
- de drastiskt försvagade incitamenten som förespråkas för små (familjeägda) företag att växa sig stora i ett system där större företag kollektiviseras ses knappast som något större problem;¹⁰
- framväxten av nya företag och utnyttjandet av entreprenörstalang som drivkrafter för ekonomisk tillväxt och produktivitet ignoreras eller anses vara av mindre betydelse.

Dessutom är det värt att betona att debattörerna med få undantag var anti-Paretoanska, dvs. en ökad absolut ojämlikhet sågs som oacceptabel även om "vinnarna" kunde kompensera "förlorarna" eller, med andra ord, även om de som hade det relativt sett sämst fick det absolut sett bättre i ett system med större ojämlikhet.¹¹ Den förmögenhetsackumulation som i en *laissez faire*-ekonomi skulle bli följden av en snabb ekonomisk tillväxt sågs som oacceptabel även om reallönerna växte i samma takt som bruttonationalprodukten. Likaså såg man det inte som en godtagbar lösning på dilemmat att föra en politik som stimulerade till en jämnare ägarspridning på individnivå.

Samtidigt måste man dock hålla i minnet att debattörerna fortfarande såg Sverige som en marknadsekonomi och inte som en planekonomi, men med den skillnaden att banden till stat och kommun via samprojekt osv. skulle vara starkare än i en mer renodlad marknadsekonomi. Om man ska försöka sammanfatta den vision man hade i åtanke i en kort sentens är "kapitalism utan kapitalister"

¹⁰ Meidner (1978, s. 118) diskuterar dessa problem kortfattat, men hävdar att "de knappast är grundade på fakta. Företagens totala lönsamhet påverkas inte av att löntagarfonder införs. Deras soliditet stärks. Ökat löntagarinflytande i företagen bör stimulera tillväxten i företagen snarare än tvärtom."

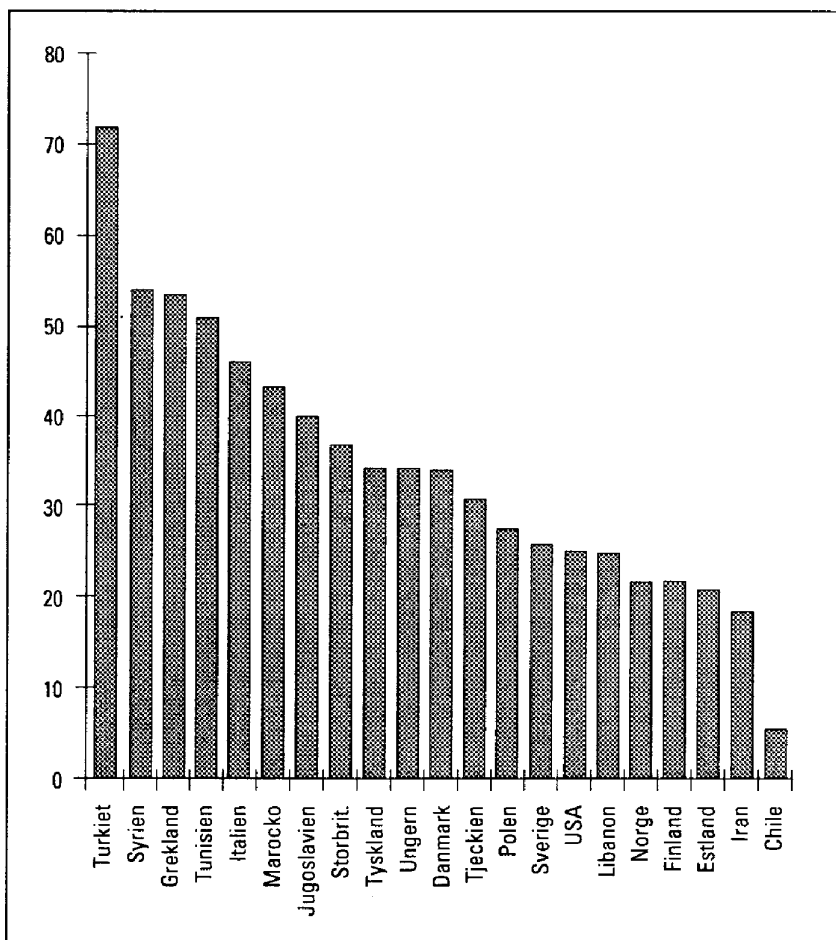
¹¹ Denna tanke brukar ibland fångas i följande berömda citat av Ernst Wigforss: "Fattigdomen fördrages med jämnmood om den delas av alla".

knappast helt missvisande (Johansson och Magnusson, 1998); den privatkapitalistiska effektiviteten förblev en viktig grundsten, men samtidigt försökte man legitimera den genom att inskränka på ägandets funktioner, inte minst genom att gradvis utöka statsmaktens inflytande över ekonomin. Sett i backspeglarna är det slående att denna vision i så hög grad kom att förverkligas i den ekonomiska politiken, förutom det allra sista steget dvs. löntagarfonderna i sin ursprungliga tappning.

Det råder ingen tvekan om att de stora företagen spelat en viktig roll i utvecklingen av den svenska modellen. De stora koncernerna sågs som viktiga partners i direkta förhandlingar med regeringen och fackföreningarna. Än viktigare var sannolikt att de föreföll kunna erbjuda lösningen på de incitamentsproblem som uppstår i en samhällsmodell karakteriserad av starka kollektivistiska mål; de

förväntades skapa ett produktionssystem med "ekonomisk dynamik utan individuella incitament" (Bergman m.fl., 1998). Av särskild vikt var att en skattepolitik som kraftfullt stimulerade att investeringarna finansierades med skulder och återinvesterade vinstmedel verkade kunna tillhandahålla ett medel som ledde till hög företagstillväxt utan att stora privata förmögenheter byggdes upp.

Vi har också kunnat konstatera att den förda politiken i stort sett låg i linje med valmanskårens attityder till entreprenörskap och företagande. Under 1980-talet blev dessa attityder alltmer positiva, vilket är förenligt med en allt positivare syn på neddragningar i den offentliga sektorn och en ökad privat produktion av offentligt finansierade välfärdstjänster. Emellertid bröts denna kongruens i attityderna under 1990-talet när de positiva attityderna till företagande och en-

Figur 3. Antal företag per 1000 invånare i Sverige bland människor födda i olika länder, 1991.

Källa: SOU 1996:55
(Slutbetänkande från Invandrarpolitiska kommittén).

treprenörskap stärktes ytterligare samtidigt som väljarna blev alltmer negativa till privatiseringar och neddragningar i den offentliga sektorn.

Det är inte möjligt att utifrån den bild av det ideologiska eller samhälleliga klimatet avseende synen på företagande och företagare som här givits i någon strikt mening säga sig visa att det haft en direkt inverkan på ny- och småföretagandet. Samtidigt är det slående i vilken utsträckning företagaren/entreprenören i ägarrollen under mycket lång tid i Sverige sågs som föga betydelsefull för den ekonomiska utvecklingen. Det skulle förvåna mig om det förväntade framtida företagsklimatet inte påverkades av detta, och rimligen är de förväntade spelreglerna för företagande i framtiden av vikt för beslut att starta eller expandera företag. En beskrivning av ny- och småföretagandets villkor i Sverige under efterkrigstiden skulle vara ofullständig utan ett försök att även ge denna mer informella bild.

Om detta är sant finns skäl att tro att hindren för en förstärkt entreprenörskultur idag har mindre att göra med attityder utan i första hand avgörs av incitamentsstrukturen för såväl potentiella som idag verksamma entreprenörer. Tyvärr betyder inte detta nödvändigtvis att institutionella reformer som stärker de ekonomiska incitamenten får kraftfulla effekter redan på kort sikt, se Delmar och Davidsson (2000). Exempelvis tar det lång tid att utveckla effektiva venture capital-marknader av den typ som haft stor betydelse i USA (se Braunerhjelm, 1999). Det är också välkänt att informell inlärning och informellt stöd från omgivningen (inklusive ekonomiskt stöd från föräldrar, släktingar och vänner) är viktigt för att kunna bli en framgångsrik entreprenör (Matthews och Moser, 1995; de Wit och van Winden, 1989). En grov indikator på den senare faktorns betydelse ges av *Figur 3*, vilken visar att skillnaderna i entreprenöriell aktivitet mellan olika etniska grupper i Sverige är anmärkningsvärt stora.¹²

Således är det troligt att en övergång till en mer entreprenöriellt präglad ekonomi alltid sker ganska långsamt, eftersom det tar lång tid att bygga upp det nödvändiga sociala kapitalet. Även om Sverige skulle införa spelregler som i mycket hög grad uppmun-

trade entreprenörskap och företagande, så skulle det ta tid att bygga upp de kunskaper, erfarenheter och privata institutionella arrangemang som också behövs för att understödja en dynamisk entreprenörssektor.

REFERENSER

- Agell, J., Englund, P. & Södersten, J. (1995):** *Svensk skattepolitik i teori och praktik*. Expertrapport nr 1 till SOU 1995:104. Stockholm: Fritzes.
- Becker, G. S. (1964):** *Human Capital*. New York: Columbia University Press.
- Bergman, L., Braunerhjelm, P., Fölster, S., Henrekson, M. & Jakobsson, U. (1998):** *Företagaren i välfärdssamhället*. 1998 års rapport från SNS Konjunkturråd. Stockholm: SNS Förlag.
- Berman, E., Bound, J. & Griliches, Z. (1994):** Changes in the Demand for Skilled Labor within U.S. Manufacturing: Evidence from the Annual Survey of Manufactures. *Quarterly Journal of Economics* 109, s. 367–397.
- Berman, E., Machin, S. & Bound, J. (1998):** Implications of Skill-Biased Technological Change: International Evidence. *Quarterly Journal of Economics* 113, s. 1245–1279.
- Bergström, V. (1973):** *Kapitalbildning och industriell demokrati*. Stockholm: Tidens förlag.
- Bergström, V. (1982):** *Studies in Swedish Post-War Industrial Investments*. Doktorsavhandling. Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.
- Billing, P. & Stigendal, M. (1994):** *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen*. Malmö: Möllevångens samhällsanalys.
- Blomström, M., Lipsey, R. & Zejan, M. (1996):** Is Fixed Investment the Key to Economic Growth?. *Quarterly Journal of Economics* 111, s. 269–276.
- Braunerhjelm, P. (1999):** Venture capital, mångfald och tillväxt. *Ekonomisk Debatt* 27, s. 213–222.
- Braverman, H. (1974):** *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review.
- Butler, J.S. & Greene, P.G. (1997):** Ethnic Entrepreneurship: The Continuous Rebirth of American Enterprise. I Sexton, D.L. & Smilor, R.W. (red.), *Entrepreneurship 2000*. Chicago: Upstart Publishing.
- Davis, S. J. & Henrekson, M. (1997):** Industrial Policy, Employer Size and Economic Performance in Sweden. I Freeman, R. B., Topel, R. och Swedenborg, B. (red.), *The Welfare State in Transition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Davis, S. J. & Henrekson, M. (2000):** Wage-Setting Institutions as Industrial Policy. NBER Working Paper No. 7502.

¹² Butler och Greene (1997) studerar samma fråga i ett amerikanskt sammanhang. De finner också att skillnaderna i entreprenörsaktivitet mellan etniska grupper är mycket stora.

- Delmar, F. & Davidsson, P. (2000):** Who Starts New Firms in Sweden: How Many Are They and Who Are They? *Entrepreneurship & Regional Development*, 12, s. 1–23.
- de Wit, G. & van Winden, F. A. A. M. (1989):** An Empirical Analysis of Self-Employment in the Netherlands. *Small Business Economics* 1, s. 263–272.
- Edin, P.-A. & Topel, R. (1997):** Wage Policy and Restructuring – The Swedish Labor Market Since 1960. I Freeman, R. B., Topel, R. och Swedenborg, B. (red.), *The Welfare State in Transition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Esping-Andersen, G. (1988):** Jämlikhet, effektivitet och makt. Socialdemokratisk välfärdspolitik. I Misgeld, K., Molin, K. & Årmark, K. (red.), *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Fölster, S. (1990):** *Den offentliga sektorn*. Expert-rapport nr 26 till 1990 års Långtidsutredning. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Galbraith, J. K. (1958):** *The Affluent Society*. Boston: Houghton Mifflin.
- Galbraith, J. K. (1967):** *The New Industrial State*. London: Hamish Hamilton.
- Hansson, P. (1999):** Relative Demand for Skills in Swedish Manufacturing: Technology or Trade? Stockholm: FIEF Working Paper nr 152.
- Hart, O. & Holmström, B. (1987):** The Theory of Contracts. I Bewley, T. (red.), *Advances in Economic Theory: Fifth World Congress of the Econometric Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hébert, R. F. & Link, A. N. (1989):** In Search of the Meaning of Entrepreneurship. *Small Business Economics* 1, s. 39–49.
- Hedborg, A. & Meidner, R. (1984):** *Folkhemsmodellen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Henrekson, M. (1996):** *Företagandets villkor – Spelregler för sysselsättning och tillväxt*. Stockholm: SNS Förlag.
- Henrekson, M. & Johansson, D. (1999):** Institutional Effects on the Size Distribution of Firms. *Small Business Economics* 12, s. 11–23.
- Henrekson, M., Jonung, L. & Stymne, J. (1996):** Economic Growth and the Swedish Model. I Crafts, N. F. R. och Tonniolo, G. (red.), *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hernes, G. (1991):** The Dilemmas of Social Democracies: The Case of Norway and Sweden. *Acta Sociologica* 34, s. 239–260.
- Johansson, A.L. & Magnusson, L. (1998):** *LO andra halvsektel. Fackföreningsrörelsen och samhället*. Stockholm: Atlas.
- Korpi, W. (1982):** The Historical Compromise and Its Dissolution. I Rydén, B. & Bergström, V. (red.), *Sweden: Choices for Economic and Social Policy in the 1980s*. London: George Allen & Unwin.
- LO (1951):** *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*. Stockholm.
- LO (1961):** *Fackföreningsrörelsen och företagsdemokratin*. Stockholm.
- LO (1976):** *Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder*. Stockholm.
- Loveman, G. & Sengenberger, W. (1991):** The Reemergence of Small-Scale Production: An International Comparison. *Small Business Economics* 3, s. 1–37.
- Lucas, R. E. (1988):** On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics* 22, s. 3–22.
- Martin, A. (1979):** The Dynamics of Change in a Keynesian Political Economy: The Swedish Case and Its Implications. I Crouch, Colin (red.), *State and Economy in Contemporary Capitalism*. New York: St. Martin's Press.
- Matthews, C. H. & Moser, S. B. (1995):** Family Background and Gender: Implications for Interest in Small Firm Ownership. *Entrepreneurship & Regional Development* 7, s. 365–377.
- Meidner, R. (1978):** *Employee Investment Funds. An Approach to Collective Capital Formation*. London: George Allen & Unwin.
- Meyerson, P.-M. (1985):** *Eurosclerosis. The Case of Sweden*. Stockholm: Industriförbundet.
- Nilsson, L. (1996):** Våljarna och den offentliga sektorn. I Holmberg, S. & Weibull, L. (red.), *Mitt i 90-talet*. Göteborg: SOM institutet.
- Nilsson, L. (1998):** Opinionstrender och medieeffekter. I Holmberg, S. & Weibull, L. (red.), *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM institutet.
- Pontusson, J. (1992):** *The Limits of Social Democracy. Investment Politics in Sweden*. Ithaca: Cornell University Press.
- Puranen, B. (1998):** *The Nineties Report* (under publicering i bokform. Delar finns tillgängliga på www.bikupan.se). Stockholm: The Institute of Future Studies.
- Rehn, G. (1980):** Idéutvecklingen. I *Lönepolitik och solidaritet*. Stockholm: LO.
- Rickne, A. & Jacobsson, S. (1999):** New Technology-Based Firms in Sweden. A Study of Their Impact on Industrial Renewal. *Economics of Innovation and New Technology*, 8, s. 197–223.
- Rojas, M. (1996):** *Efter folkhemmet*. Stockholm: Timbro.
- Romer, P. M. (1990):** Endogenous Technical Change. *Journal of Political Economy* 98, s. S71–S102.
- Schultz, T. W. (1960):** Capital Formation in Education. *Journal of Political Economy* 68, s. 571–583.
- Schumpeter, J. A. (1942):** *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: George Allen & Unwin.

SOU 1996:55, *Sverige, framtiden och mångfalden*. Slutbetänkande från Invandrapolitiska kommittén. Stockholm: Fritzes.

Södersten, B. (1976): Mikroaspekter av löntagarstyre. *Ekonomisk Debatt* 4, s. 30–41.

Wennekers, S., Thurik, R. & Buis, F. (1997): *Entrepreneurship, Economic Growth and What Links Them Together*. Zoetermeer, the Netherlands: EIM, Small Business Research and Consultancy.

Wigforss, E. (1952): *Socialism i vår tid*. Stockholm: Tidens förlag.

Wigforss, E. (1956): *Efter välfärdsstaten*. Malmö: Framtiden.

Wigforss, E. (1959): *Kan dödläget brytas?* Stockholm: Tidens förlag.